

بررسی قواعد بازدارندگی حاکم بر مسئولیت قهری

محمد دهقانی

دانشجوی دکتری ph.d حقوق خصوصی مرکز تحصیلات تکمیلی پیام نور

Email:dehgani328@yahoo.com

09141161383 تبریز، شهرک ولیعصر، میدان تختی خیابان تختی غربی کوی کامبیز پلاک ۹

دکتر ابراهیم شعاریان ستاری

استاد تمام گروه حقوق و عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز

دکتر ابراهیم تقی زاده

دانشیار گروه حقوق خصوصی دانشگاه پیام نور

چکیده

مسئولیت غیر قراردادی که ضمان قهری نیز گفته می شود تخلف از تکالیف قانونی است که برای همه وجود دارد. مسئولیت قهری شامل: الف-مسئولیت قهری به معنی اخص که آن را می توان مسئولیت کیفی هم نامید و آن چنان است که راننده خودرو که با پیاده ای کینه ای دارد عمداً به او آسیبی رسانده است که این کار جرم نیز هست ب-مسئولیت شبه جرم است و آن زیان ناشی از بی احتیاطی مباشر است(مثلاً حادثه بر اثر سرعت اضافی پیش آمده است)

بازدارندگی یکی از کارکردهای اصلی مسئولیت مدنی است به دو صورت ظاهر می شود الف- بازدارندگی خاص ، ب بازدارندگی عام ، بازدارندگی خاص (فردی) نقشی است که مسئولیت مدنی می تواند در بازداشتن وارد کننده زیان از ورود مجدد خسارت داشته باشد این قسم از بازدارندگی در مقابل بازدارندگی عام قرار دارد که به معنی پیشگیری در سطح جامعه و بازداشتن سایر افراد جامعه از در پیش گرفتن رفتار زیان بار در آینده است.

نمونه این بازدارندگی بیمه مسئولیت میباشد که از سویی پیدایش این بیمه موجب تضعیف کارکرد مسئولیت مدنی و افزایش بی احتیاطی شده است زیرا جبران خسارت توسط بیمه گر نه تنها موجب بازدارندگی عامل مقصر نمی شود بلکه ممکن است خود او و دیگران را به اقدامات زیان بار بعدی تشویق کند .

در این مقاله سعی شده در ابتدا به مفهوم مسئولیت مدنی و علی الخصوص مسئولیت قهری پرداخته و مبانی ، ماهیت و ارکان مسئولیت را مورد بررسی قرار داده و بعد در خصوص ارتکاب به فعل ضرری و تقصیر در مسئولیت قهری مواردی بیان شده . و در آخر به بررسی موارد بازدارندگی در مسئولیت مدنی و ارتباط بیمه با مسئولیت مدنی پرداخته می شود.

واژگان کلیدی: مسئولیت قهری ، جبران خسارت ، بازدارندگی ، مسئولیت مدنی ، بازدارندگی خاص و عام، بیمه

مقدمه

در همه نظامات حقوقی، اصلی‌ترین وظیفه حقوق در جامعه جلوگیری از ارتکاب اعمال زیانبار و اتخاذ تدابیر لازم برای جبران خسارت ناشی از آن است، از این رو اگر گفته شود اصل جبران ضررهای ناروا در کنار دو اصل دیگر یعنی احترام به مالکیت و قدرت الزام‌کننده قراردادهای خلاصه شده تمام قواعد مدنی به حساب می‌آید، سخنی گزاف نخواهد بود.

مسئولیت مدنی که بخش مهمی از حقوق مدنی را تشکیل می‌دهد همان التزام و تعهد قانونی شخص به جبران ضرر و زیانی است که در نتیجه عمل مستند به او و به مناسبت انجام فعل زیانبار به دیگری وارد شده است که ممکن است ناشی از نقض قرارداد و مصنوع اراده انشایی افراد و یا نقض الزامات قانونی باشد.

مسئولیت مدنی، دارای دو شاخه مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی است. اگر قراردادی بین دو یا چند شخص وجود داشته و یکی از آنها مرتکب نقض قرارداد (عدم انجام؛ تاخیر در انجام تعهد) شود و به طرف مقابل ضرر وارد شود نقض قرارداد مسئولیت قراردادی داشته و باید از عهده خسارت وارده برآید. در جایی که شخص به دیگری ضرر وارد می‌کند بدون اینکه بین آنها قراردادی وجود داشته باشد یا اگر قراردادی وجود دارد، ایراد ضرر ارتباطی به قرارداد ندارد، صحبت از مسئولیت غیر قراردادی می‌شود.

۲

الزامات خارج از قرارداد یا مسئولیت مدنی به معنی عام تکلیفی است که در نتیجه امر مشروع یا نامشروعی بدون اینکه قرارداد صحیحی در میان باشد پدید می‌آید، قانون مدنی این الزامات را در مواد ۳۰۱ تا ۳۳۷ را تحت عنوان الزامات بدون قرارداد یا ضمان قهری مورد توجه قرار داده است.^۱ مبنای الزامات خارج از قرارداد نفع رسیده به یک شخص یا خسارت وارده به اوست یعنی این گونه الزامات همیشه ناشی از یک واقعه حقوقی نافع یا مضر است مثلاً اگر کسی عمداً یا بر اثر بی احتیاطی به دیگری خسارتی وارد آورد باید جبران خسارت کند. لیکن در این مورد الزام تکلیف بدون قرارداد و تراضی طرفین پدید آمده است^۲

تا قرن ۱۸، مسئولیت مدنی از مسئولیت کیفری تفکیک نشده بود و مسئولیت مبتنی بر تقصیر، شبه جرم یا جرم مدنی توصیف می‌شد. بر این اساس برای مسئولیت مدنی دو هدف بازدارندگی و جبران خسارت تعریف شده بود اما علی‌رغم اینکه از قرن ۱۸ مسئولیت مدنی از کیفری جدا شده کارکرد بازدارندگی آن، با وجود تمام انتقادات حفظ شده و حقوق دانان هنوز هم بازدارندگی را یکی از اهداف اصلی مسئولیت مدنی محسوب می‌کنند (can,419.williams,1951,137) پیدایش و گسترش بیمه مسئولیت از سوی بازدارندگی مسئولیت مدنی را به نحوی تضعیف و از سوی دیگر کارکرد جبران خسارت آن را به علت پرداخت سریع خسارت به زیان دیده و تضمین آن و تامین آسان هزینه‌ها، تقویت کرده است.

^۱ غیر از مواد فوق، قانون مسئولیت مدنی، قانون بیمه اجباری مسئولیت دارندگان وسیله نقلیه در مقابل شخص ثالث، اصلاحی ۱۳۸۷ و مواد ۳۶۶ تا ۳۷۰ قانون مجازات مصوب ۱۳۷۰ نیز در فهم ضمان قهری در نظام حقوقی ایران نقش دارند.

^۲ Droit civil, carbonnier, 20ed, t.2, no198

بخش اول : مفهوم مسئولیت قهری

منشأ این نوع مسئولیت حکم قانون است که خارج از چارچوب روابط قرار دادی جای می گیرد. می توان گفت ضمان قهری عبارت است از : مسئولیت شخص به جبران ضرر وارده در قبال دیگری بر حکم قانون به دلیل ارتکاب فعل زیانبار یا استیفاء از مال یا خدمت دیگری مانند : مسئولیت ناشی از غضب، اتلاف، ایفاء ناروا، (کاتوزیان ، ۱۳۸۵، ص ۵۹).

در حقوق ایران قانون مدنی مسئولیت مدنی را با نام «الزامات خارج از قرار داد» به صورت بایی مستقل مطرح و با عنوان ضمان قهری به مسائل اختصاصی آن پرداخته است. در سال ۱۳۳۹ نیز قانونی با نام مسئولیت مدنی به تصویب رسید که عمدتاً مربوط به الزامات خارج از قرار داد است پس مسئولیت مدنی در معنای خاص خود همان الزامات خارج از قرار داد یا ضمان قهری است، اما در معنای عام خود شامل هر دو قسم مسئولیت (قرار دادی و قهری) می شود.

در بحث مفهوم مسئولیت قهری ، در فرضی که دو شخص هیچ پیمانی با یکدیگر ندارند و یکی از آن دو به عمد یا به خطا به دیگری ضرر می رساند، مسئولیت غیر قراردادی یا خارج از قرارداد محقق است. مسئولیت قهری مسئولیت جبران ضرر ناشی از فعل یا ترک فعلی است که از نظر قانون و عرف خطا محسوب می شود (النقیب، ۱۹۸۴ م، ۳۰) همچنین گفته می شود که مسئولیت قهری، مسئولیت ناشی از نقض تکلیفی است که ابتدائاً توسط قانون مقرر شده است. چنین تکلیفی در مقابل اشخاص بطور کلی است و نقض آن از طریق اقامه دعوی برای مطالبه خسارت تقویم نشده، قابل جبران است. (بادینی، ۱۳۸۴، ۳۷)

مبحث اول : ماهیت مسئولیت قهری

حقوقدانان بر این عقیده اند که الزام به جبران خسارت در مسئولیت قهری منطبق با وقایع حقوقی می باشد که در دسته بندی اسباب ایجاد تعهد از آن نام برده شده و مشتمل است بر رویدادهایی که اثر آن به حکم قانون معین می شود. چنانکه در قانون مدنی به اثر این وقایع تحت عنوان الزامات خارج از قرارداد و ضمان قهری اشاره شده است. از اینرو برخی معتقدند که «هیچ اصطلاحی همانند وقایع حقوقی نمی تواند اسباب پراکنده و گوناگون تعهدات قهری را در خود جمع کند و بر این اساس استدلال می کنند. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ۱۰۴)

اگر چه در یک نگاه کلی تعریف هر دو مسئولیت به جبران خسارت زیان دیده منتهی می شود وانگهی در مسئولیت قراردادی اطراف محصورند لیکن در مسئولیت قهری تعهد عام است. از نظر میزان خسارت قابل مطالبه در مسئولیت قراردادی تنها ضررهای مستقیم و قابل پیش بینی در وقت عقد قابل مطالبه است. در حالی که در مسئولیت قهری، خسارت ناشی از هر گونه ضرر مستقیم را می توان درخواست کرد، خواه در زمان عقد قابل پیش بینی باشد یا نباشد. (السنهوری، ۱۹۹۸ م، ۲-۱۰)

مبحث دوم : مبنای مسئولیت قهری

جستجو از مبنای مسئولیت قهری باید در مجموعه های قوانین باشد نه در بیان اراده طرفین عنوانی که بر مسئولیت غیر قراردادی یاد می شود یعنی قهری خود دال بر این است که در روابطی که طرفین بعد از تحقق ضرر با هم پیدا نموده اند در مقام نیاز به تفسیر یا دیگر ضرورت ها دنباله روی از عقد طرفین ممکن نیست چرا که اصلا اراده ای در تحقق مسئولیت موجود

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

نبوده است. به قول یکی از اساتید «مسئولیت قراردادی نقض تعهد ناشی از عقد است و علامت مسئولیت خارج از قرارداد نقض تعهد ناشی از قانون است همین فرق کافی است که ما این دو نوع مسئولیت را دو ماهیت جداگانه بدانیم.» (یزدانبان، علیرضا، ۱۳۷۹).

مسئولیت قراردادی ناشی از نقض عهد بین اشخاص محدود و محصور است که خود این اشخاص این تعهد را ایجاد کرده اند اما در مسئولیت قهری قانون آفریننده تعهد بوده و این تعهد نسبت به همه می باشد.

بند ۱: تقصیر

تقصیر یکی از مبانی مسئولیت مدنی است و در حقوق ایران نیز حداقل به عنوان یکی از پایه های مهم مسئولیت به حساب می‌آید در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی اصولاً مسئولیت را مبتنی بر تقصیر قرار داده است. بر اساس این ماده اگر شخصی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی (تقصیر) به دیگری خسارت وارد کند مسئول جبران خسارت است و بدون ارتکاب تقصیر مسئولیتی متوجه شخص نیست. در تقصیر، تمیز و عدم تمیز فاعل (عنصر شخصی) ضرورتی ندارد بلکه بایستی به عنصر نوعی و رفتار شخص متعارف توجه شود. از این رو برای تشخیص تقصیر باید رفتار انسانی معقول و محتاط را در نظر گرفت و پیروی از عرف و رفتار انسانی متعارف لازمه احتیاط است. (قاسم زاده، ۱۳۸۶، ۱۱۲)

۴

در فرضی که میان طرفین دعوای جبران خسارت، رابطه قراردادی معتبری که تنظیم کننده روابط بین طرفین باشد، وجود نداشته باشد یا زیان دیده نخواهد بر مبنای ضمان عقدی، دعوای خود را پیگیری کند بنا بر نظر اقوا حل و فصل اختلاف و تعیین مسئولیت احتمالی زیان زنده بر مبنای قواعد مسئولیت مدنی قهری صورت می پذیرد. لذا برای تحقق این مسئولیت سه رکن ضروری است:

۱-۱- فعل زیانبار

بر این اساس، فاعل فعل زیانبار زمانی مسئول جبران خسارت وارده به دیگری است که عمل زیانبار منتسب به او باشد. و نیز در صورتی فاعل فعل زیانبار مسئول عمل خویش است که عمل شخص بدون مجوز قانونی صورت پذیرد. (سپهوند، ۱۳۵۳، ۱۴۷)

در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی نیز به عبارت «بدون مجوز قانونی» اشاره شده است یعنی اگر فعل با مجوز قانونی انجام گیرد شخص مسئول خسارت ناشی از آن نیست. (هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجاری یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می باشد).

برخی عقیده دارند: «قید خلاف قانون در فعل زیانبار بدین علت است که چه بسا شخص به لحاظ عدم پیش بینی یا بطور عمد موجب خسارت شود ولی چون عملش مورد منع قانون نیست، نمی توان او را مسئول قلمداد کرد.» (امین فر، بی تا، ۴۲۷)

۱-۲- ورود ضرر

در قانون مدنی ایران، در هیچ ماده ای از وجود ضرر و خسارت به عنوان رکن اصلی مسئولیت مدنی نامی به میان نیامده است اما در مواردی از آن نظیر ماده ۲۲۱ و مواد ۲۲۶ و ۲۲۷ کلمه خسارت بکار رفته است و از این حیث به نظر عدم ذکر تعریف از

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

واژه خسارت و سکوت قانون در این خصوص به دلیل بداهت امر بوده است. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ۲۱۸)، در برخی از مواد قانونی این معنا قابل استخراج است چنانکه در ماده ۱۲۱۶ مقرر شده است: «هر گاه صغیر یا مجنون غیر رشید باعث ضرر شود، ضامن است» و در ماده ۵۲۰ قانون آیین دادرسی مدنی نیز آمده است: «در خصوص مطالبه خسارت وارده خواهان باید این جهت را ثابت نماید که زیان وارده بلافاصله ناشی از عدم انجام تعهد یا تاخیر در آن و یا عدم تسلیم خواسته بوده است در غیر این صورت دادگاه دعوی مطالبه خسارت را رد خواهد کرد» همچنین در مواد ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی به وجود ضرر اشاره شده است.

ضرر باید مسلم و قطعی باشد از این رو برای اینکه زیان دیده بتواند خسارت خویش را از عامل زیان مطالبه نماید، باید ضرر را اثبات کند چرا که مطابق اصل عدم و بر اساس احتمال نمی‌توان کسی را مسئول شناخت و لذا یکی از شرایط ضرر قابل جبران این است که ضرر مذکور مسلم و قطعی باشد. (شهیدی، ۱۳۸۲، ۷۹)، حال آنچه در خور تامل بوده ضرری است که هنوز ایجاد نشده و بعداً در اثر حادثه‌ای که اتفاق افتاده است به وجود می‌آید. (امامی، ۱۳۷۷، ۷) در این ارتباط برخی عقیده دارند که لزوم جبران ضرر آینده چه در مسئولیت قهری و چه قراردادی متصور است. (السهنوری، ۱۹۶۴م، ۶۸۱) و برخی نیز با تفکیک بین ضرر آینده و ضرر محتمل، ضرر از نوع اول را قابل جبران می‌دانند و ضرر محتمل را که وجود خسارت در حال یا آینده محقق نیست، قابل جبران نمی‌دانند. (امین فر، بی تا، ۴۵۷)

۱-۳- رابطه علیت بین عمل زیانبار و ورود ضرر

برای تحقق مسئولیت باید احراز شود که بین ضرر و فعل زیانبار رابطه سببیت وجود دارد، یعنی ضرر از آن فعل ناشی شده است. البته برای اینکه حادثه‌ای سبب شود باید آن حادثه در زمره شرایط ضروری تحقق ضرر باشد یعنی احراز شود که بدون آن ضرر واقع نمی‌شود. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ۴۵۱)

چنین رابطه‌ای قابل استخراج است چنان که در ماده ۳۲۸ قانون مدنی آمده است: «هر کس مال غیر را تلف کند، ضامن آن است و باید مثل یا قیمت آن را بدهد اعم از اینکه از روی عمد تلف کرده باشد یا بدون عمد...» دقت در این ماده حاکی از آن است که در عرف برای تحقق اتلاف باید بین تلف و کار مباشر رابطه علیت مستقیم وجود داشته باشد. در ماده ۳۳۱ قانون مرقوم نیز وجود این رابطه به صورت غیر مستقیم مورد تاکید قرار گرفته است. قسمت اخیر ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی نیز که شخص را مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود دانسته است و قسمت اول ماده ۲ این قانون که عامل ورود زیان را در صورتی که عملش موجب ورود خسارت مادی یا معنوی شود مسئول قلمداد کرده است گویای لزوم رابطه سببیت بین عامل ورود زیان و ضرر می‌باشد.

مبحث سوم: عوامل مؤثر در مسئولیت مدنی

در خصوص عوامل مؤثر در مسئولیت مدنی ۴ عامل در آن ذکر شده است که شامل: الف- جنبه اخلاقی رفتار مدعی علیه ب- سهولت اجراء ج- قابلیت تحمل خسارت د- پیشگیری و مجازات، لذا ما در این مقال، به ذکر دو مورد بنا بر اقتضا، بسنده می‌کنیم.

۳-۱- جنبه اخلاقی رفتار مدعی علیه

یکی از عوامل مؤثر در مسئولیت مدنی جنبه اخلاقی مدعی علیه است و یا عبارت دیگر تقصیر اخلاقی یا سرزنشی که از نظر جامعه به اعمال، انگیزه‌ها، و وضع دماغی علیه نسبت داده می‌شود از عوامل مزبور به شمار می‌آید. اخلاقیات شخصی از مسائلی است که البته ممکن است عقاید مختلفی در باره آن وجود داشته باشد اما باید پذیرفت که در هر جامعه‌ای اعمال و انگیزه‌هایی وجود دارد که به عنوان عمل صحیح اخلاقی شناخته شده و در مقابل اعمال و انگیزه‌های دیگری وجود دارد که از لحاظ اخلاقی صحیح نبوده و خطا محسوب می‌شود و مسلماً عقاید در تصمیماتی که از طرف دادگاهها اتخاذ می‌گردد مؤثر می‌باشد. درباره ستمگر، خطا کار، دروغگو، آدم رذل، شخص بدگو و شایعه ساز و کسی که به خاطر خود صدمه و ضرر تأسف آوری بر همسایه اش وارد می‌سازد، شخص خود خواهی که در نتیجه بی‌دقتی و عدم توجه عمدی منافع همسایه خود را پامال کرده باید انتظار داشت که دادگاهها او را کمتر از آنچه که عقاید عمومی جامعه اقتضا می‌کند محکوم نمایند

از یک طرف خیلی کلی حقوق مربوط به مسئولیت مدنی انعکاسی از جریان افکار و عقاید اخلاقی است و با تغییر عقاید مزبور هم آهنگی خود را حفظ کرده است، اما این نظریه همیشه درست نبوده و اصولاً درباره این که حقوق مزبور چگونه شروع شده اختلاف عقیده وجود دارد.

۳-۲- پیشگیری و مجازات

عامل جلوگیری کننده از ورود خسارت در آینده در مسائل مربوط به مسئولیت مدنی نیز دارای اهمیت زیادی است و به همین لحاظ دادگاهها تنها به جبران خسارت زیان دیده توجه ندارند تنبیه و بیداری خطا کار نیز مورد نظر آنها می‌باشد وقتی که نتیجه تصمیمات دادگاهها معلوم شد و مدعی علیه متوجه شد که ممکن است مسئول شناخته شود همین احساس مسئولیت خود محرکی قوی در جلوگیری از ورود خسارت در آینده خواهد بود.

مسئولیت جانشین بیشتر از موارد دیگر مورد توجه قرار گرفته و مسئولیت سازنده کالا در مقابل مصرف کننده به این استدلال که مسئول شناخته سازنده موجب خواهد شد در رسیدن کالای سالم بدست مصرف کننده کوشش نماید بیشتر از سایر موارد توجه گردیده با وجودی که چنین ایده‌ای کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد معذالک در مسئول شناختن مدعی علیه دلیل ارزنده‌ای است نظریه جلوگیری از ورود خسارت در آینده نظیر مجازات مجرم است. به خاطر جرمی که مرتکب شده و در مورد مجازات یکی از اهداف و مقاصد مورد قبول دول متمدن جلوگیری از تکرار جرم می‌باشد (پروسر ویلیام، بخش تعهدات، ۱۹۶۵)

مبحث چهارم: مسئولیت به دادن خسارت

در تعیین خسارت آنچه ملاک است مقدار ضرر وارده به متضرر است نه مقدار تقصیر عامل ضرر و این یکی از موارد تفکیک مسئولیت مدنی و کیفری است. در مسئولیت قهری فرض دادن خسارت یا پول نقد ممکن است مثل سوء استفاده از علامت تجاری و ضرر به صاحب آن علامت که با مقداری پول جبران می‌گردد. در مسئولیت قراردادی غالب اوقات جبران خسارت با

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

همین روش می‌باشد و رایج‌ترین شیوه است. یکی از مهم‌ترین عناصر مسئولیت، ورود خسارت است در صورت وجود قرارداد اگر خسارت ناشی از آن نباشد مسئولیت حاصله، مسئولیت خارج از قرارداد است (قاسم زاده، ۱۳۷۸، ص ۵۲)

برای مثال کشتی در تخلیه بار به اسکله کنار دریا صدمه می‌زند خسارت حاصله ناشی از قرارداد است اما از عدم انجام تعهد قراردادی نیست زیرا تعهد متصدی، حمل و نقل کالا بوده که انجام شده ولی خسارت حاصله نتیجه تخلف از قراردادی است که منبع قراردادی ندارد (صدری، ۱۳۵۹، ص ۱۱، ژوردن، ۱۳۸۶، ص ۱۴)

یامثال دیگر حمل رایگان مسافر می‌باشد، این اختلاف در جایی مطرح می‌شود که نمی‌توان تشخیص داد که آیا قرار دادی منعقد شده است یا خیر؟ عده‌ای اعتقاد دارند عمل شبیه به قرارداد است اما ضمان متصدی قراردادی نیست (حسینی نژاد، ص ۱۵)

در حقوق فرانسه، عده‌ای اعتقاد دارند که بر اساس ماده ۱۱۰۵ قرارداد خیر خواهانه وجود دارد. بر عکس عده‌ای اعتقاد دارند که این روابط صرفاً از روی ادب و نزاکت و عرف و خارج از قرار داد است (stark, p13)

به نظر می‌رسد میتوان قائل به قراردادی بودن این نوع مسئولیت شد زیرا حتی در این مورد حمل و نقل کننده حمل مسافر را رایگان و البته با تعهد ایمنی انجام می‌دهد البته تعهد ایمنی از نوع تعهد به وسیله است اما در هر حال مسئولیت راننده طبق قانون بیمه اجباری مبتنی بر مسئولیت محض می‌باشد و در صورت زیان نیازی به اثبات تقصیر راننده نیست و به نفع زیان‌دیده است که به مسئولیت قهری وی استناد نماید.

قانون حاکم بر مسئولیت قهری، قانون حاکم بر محل وقوع فعل است زیرا در اثر مسئولیت یک رابطه دینی ایجاد شده که در این ارتباط، قانون مناسب، قانون منشا دین است در حقوق امریکا نیز قانون حاکم در مسئولیت قهری قانون محل ارتکاب خطاست و قانون مناسب، قانون حاکم در مسئولیت قراردادی می‌باشد که می‌تواند محل انعقاد عقد محل اجرا یا قانون مورد تراضی طرفین باشد (mm.loubser, p133) در حقوق انگلیس وضعی متفاوت وجود دارد (guest, 1961, p219)

بخش دوم: میزان خسارت قابل جبران در مسئولیت قهری

۱-۲-۱- قابلیت پیش بینی و غیر قابل پیش بینی

نظر مشهور این است که چون قابلیت پیش بینی ضرر در مسئولیت قراردادی شرط است، مسئولیت فقط در حدود خسارات قابل پیش بینی است در حالی که در مسئولیت قهری شخص مسئول هر گونه خسارتی است (کاتوزیان، ۱۳۸۳، ص ۲۵۱) اشکال بحث در مسئولیت قهری این است که خسارت بنابر میل طرفین نیست و این مسئولیت طبق قانون تحمیل می‌شود.

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

از لحاظ حقوقی می‌توان استدلال کرد که آنچه بر حسب امور طبیعی از خطای به بار می‌آید منسوب به اوست و امور نامنتظر منسوب به فعل شخص نیست. در حقوق فرانسه نیز ماده ۱۵۰ ا.ق.م مقرر می‌دارد «مدیون فقط ملزم به جبران مقدار خسارتی است که در لحظه ای که قرار داد را منعقد می‌کرده است پیش بینی کرده یا قابل پیش بینی بوده است مگر در صورتی که مدیون مرتکب تدلیس شده باشد» (mazeaud, p206) در کامن لا نیز این بحث تحت عنوان دور بودن خسارت و قابلیت پیش بینی قرار می‌گیرد در الزامات خارج از قرارداد معیار قابلیت پیش بینی در زمان خطا محسوب می‌شود و در قرار داد نه از تاریخ خطا یعنی نقض قرار داد بلکه از تاریخ توافق، محسوب می‌شود

۱-۲-۲- خسارت تنبیهی

این خسارت در حقوق کامن لا به منظور جبران خسارت مورد حکم قرار نمی‌گیرد بلکه به منظور اصلاح یا بازدارندگی خواننده از اقدام به اموری است که باعث خسارت خواهان می‌شود این خسارت فقط در مسئولیت قهری قابل مطالبه است اگر چه رویه کشور های مختلف کامن لا متفاوت است مثلا در استرالیا فقط خاطی و در انگلیس فقط برخی عواملان خطا ممکن است به آن محکوم شوند (mm.loubser, p 136) همچنین در صورتی که نقض قرارداد، مسئولیت قهری نیز تلقی شود او محق به دریافت خسارت تنبیهی می‌باشد خسارت تنبیهی می‌تواند بیشتر از خسارت جبران کننده باشد این خسارت در انگلیس، کشور های مشترک المنافع، و ایالات متحده، ژاپن و نیوزیلند وجود دارد (guest, p23)

۱-۲-۳- خسارت معنوی

در بسیاری از نظام های حقوقی، خسارت معنوی فقط در دعاوی مسئولیت قهری قابل مطالبه است در کامن لا در صورتی که نقض قرارداد باعث ناراحتی جسمی یا روحی و یا اضطراب شود ممکن است خسارت معنوی علاوه بر خسارت مادی ناشی از قرارداد مورد حکم قرار بگیرد. در سیستم فرانسه خسارت معنوی بدون تفاوت در الزامات قراردادی و قهری مورد حکم قرار می‌گیرد. همچنین دیدگاه محدود کننده خسارت معنوی در اختصاص داشتن به دعاوی قهری که بوسیله مجلس لردان در دعوی Addis.v.gramophone1td در ۱۹۰۹ اتخاذ شده بود در دعوی jarris.v.swans tours.1td در ۱۹۷۳ رد شد. همین نتیجه در کوتاهی و کیل در اقامه دعوی نیز بدست آمده است^۳ (swantone, 1999, p66) این تفکیک در حقوق ایران جایگاهی ندارد.

بخش سوم: نقش بازدارندگی در مسئولیت قهری

در حقوق ایران این مسئله بصورت ضمنی مورد بررسی قرار گرفته است بعنوان نمونه ماده ۳۸۶ قانون تجارت، نشان می‌دهد که آنچه مهم است کوشش در اتخاذ تدابیر لازم و احتیاطات پیشگیرانه از وقوع حادثه است. در حقوق ایران نیز برخی از

^۳ Damages for vexatation and distress were also awarded in a case where a solicitor failed to institute a proceeding to restrain molestation of the plaintiff by a particular individual, with the result that the molestation continued

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

حقوقدانان در آثار جدید خود نقشی همسان با غیر قابل دفع بودن، برای غیر قابل پیش بینی بودن قائل نشده اند (کاتوزیان، ۱۳۸۱، ص ۴۱).

دقت در تبصره ماده ۳۳۷ قانون مجازات اسلامی نشان می‌دهد که قانون‌گذار در این قانون غیر قابل اجتناب بودن را شرط حتمی قوه قاهره می‌داند چرا که به صراحت اعلام می‌دارد عوامل قهری عواملی هستند که خارج از اختیار واقع شوند.

در صورتی که هدف مسئولیت مدنی بازداشتن زیان دیده از درپیش گرفتن رفتار زیانبار در آینده باشد. لازم است وی تنها به میزانی ملزم به پرداخت خسارت شود که برای رسیدن به این هدف کافی باشد، در حالی که در عمل این گونه نیست و مبلغی که وارد کننده زیان به پرداخت آن محکوم می‌شود، ممکن است بسیار بیشتر از این میزان یا آن قدر ناچیز باشد که اثر بازدارندگی موثری نداشته باشد. فعل زیان دیده از موارد علت خارجی است که می‌تواند با تحقق قوه قاهره مسئولیت خوانده را از بین برده یا کاهش دهد و لزومی ندارد که تقصیر جزء شرایط قوه قاهره در رفع مسئولیت خوانده باشد.

برای اینکه مسئولیت مدنی سازو کار مناسبی برای بازدارندگی باشد، لازم است بین درجه تقصیر وارد کننده زیان و عمدی یا غیر عمدی بودن آن و میزان خسارت پرداخت شده رابطه مستقیمی وجود داشته باشد در حالی که در عمل این رابطه وجود ندارد و غالباً در صدور حکم به جبران خسارت به درجه تقصیر یا عمدی و غیر عمدی بودن آن توجه نمی‌شود.

۹

و از طرفی ممکن است کسی که تقصیر عمدی یا سنگینی مرتکب شده به پرداخت مبلغ ناچیزی محکوم شود، اما دیگری، که تنها تقصیر سبکی از وی سر زده است، مجبور به پرداخت ارقام نجومی شود. (گیبسون ۱۹۹۳ ص ۱۹۳، والدیان، ۱۹۹۵، ص ۴۰۸-۳۸۷)

در صورتی که مسئولیت شخصی را مبتنی بر تقصیر عینی بدانیم، ممکن است در مواردی اثر بازدارندگی نداشته باشد زیرا در این صورت معیار مقصر بودن تمام افراد یکی است و به ویژگی‌های فردی آنان توجه نمی‌شود.

در ارتباط با زیان‌های ناشی از حوادث اتفاقی و اشتباهات انسانی که امروزه اهمیت زیادی پیدا کرده است، ممکن است اثر بازدارندگی چندان قابل توجه نباشد زیرا در دنیای امروز در بیشتر موارد حادثه و اشتباه نتیجه‌گریز ناپذیر نقص انسان و استفاده از ماشین است و نمی‌توان از آن دوری کرد^۴.

لذا باید گفت صدور حکم به جبران خسارت علاوه بر اینکه وارد کننده زیان را از پیش گرفتن رفتار زیان بار و ضد اجتماعی در آینده باز می‌دارد، درس عبرتی است برای سایر اعضای جامعه، به ویژه آنان که به دلیل نوع فعالیت و موقعیت خاصی که دارند بیشتر مستعد اضرار به غیر بوده و میزان اقامه دعوا علیه آنها بیشتر است.

^۴ این مسئله بیشتر در زمینه حوادث رانندگی صدق می‌کند این نکته به اثبات رسیده است که انسان در هر مایل از رانندگی به طور متوسط مرتکب یک اشتباه می‌شود و طبق یک نتیجه‌گیری هر راننده خوب و متعارف در شهر واشنگتن در هر ۵ دقیقه رانندگی مرتکب ۹ مورد اشتباه رانندگی می‌شود (مارکسینیس و دکین، ۱۹۹۹، ص ۳۸)

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

به عبارت دیگر مسئولیت مدنی می‌تواند اهرم فشاری بر آنان باشد که در جامعه قدرت سیاسی، اقتصادی و فکری را در دست دارند و به نوعی رفتارشان را تغییر و سامان دهد تا در قبال جامعه احساس مسئولیت بیشتری کنند در واقع حقوق خصوصی با تضمین حقوق و آزادی شهروندان از این طریق نقش نظارتی حقوق عمومی را بر عهده می‌گیرد (راجرز ۲۰۰۲، ص ۲)

در صورت نبودن قواعد بازدارندگی مسئولیت مدنی مردم تنها منافع خود را در نظر می‌گیرند و خواسته شخصی خود را به ایمنی دیگران ترجیح خواهند داد. ضمانت اجرای مسئولیت مدنی افراد را وا می‌دارد تا به منافع دیگران نیز توجه کنند و همواره رفتاری را که از نظر اجتماعی مطلوب است، در پیش گیرند. این امر در دراز مدت میزان حوادث و خسارت ناشی از آن را به میزان قابل توجهی کاهش خواهد داد (شوگرمن، ۱۹۹۲، ص ۳)

از همه مهمتر امروزه مسئولیت مدنی از طریق نظریه و سوء استفاده از حق دارای نقش کنترل کننده در روابط اجتماعی است و باعث می‌شود افراد در اعمال بعضی از حقوق از مبانی اجتماعی آن تجاوز ننمایند (دلکیو، ۲۰۰۱، ص ۱۰)

مسئله مسئولیت مدنی می‌تواند نقش بسزایی در بازدارندگی عام و حتی اصلاحات اجتماعی و قانون گذاری داشته باشد در بعضی مواقع در برخی از اقامه دعاها زیان دیدگان برای پول به این اقدام دست می‌زنند (حتی در مسئولیت قهری) نه برای اصول و آرمان‌هایی که بتواند به بازدارندگی موثر و اصلاحات بینجامد و صرف نظر کردن از دعوا از سوی ایشان نه به خاطر اخلاق و قواعد بازدارنده بلکه به دلیل هزینه‌های بالا دادرسی است بعلاوه همانند بازدارندگی خاص، این نوع بازدارندگی نیز تنها می‌تواند بر رفتارهایی که مستلزم حالت ذهنی است تاثیر گذار باشد نه هر رفتاری (کین، ۱۹۹۶، ص ۴۷۰)

بنابر این به نظر می‌رسد ضمانت اجرای‌های کیفی، صنفی، اداری، انضباطی و ... بهتر بتواند این نقش را ایفا نماید.

از سوی دیگر در برخی از قوانین، نوعی دیگر از بازدارندگی وجود دارد که تحت عنوان بازدارندگی خاص اعمال می‌گردد، منظور از بازدارندگی خاص نقشی است که مسئولیت مدنی می‌تواند در بازداشتن وارد کننده زیان از ورود مجدد خسارت داشته باشد این قسم از بازدارندگی در مقابل بازدارندگی عام قرار دارد که به معنی پیشگیری در سطح جامعه و بازداشتن سایر افراد جامعه از در پیش گرفتن رفتار زیان بار در آینده است که خود به بازدارندگی عام به مفهوم اقتصادی آن و باز دارندگی عام به معنای غیر اقتصادی تقسیم می‌شود (کوک، ۱۹۹۹، ص ۱۲)

بازدارندگی به مفهوم غیر اقتصادی، ایجاد قواعد و استانداردهای ایمنی و تعیین ضمانت اجرایی برای تخلف از آن استانداردهاست از سوی دیگر خود زیان دیده نیز اگر این استاندارد را رعایت نکند، میزان غرامت پرداختی به وی کاهش می‌یابد. بدین وسیله قانون تشویق‌هایی را برای رفتار ایمن ایجاد می‌کند. بر مبنای مفهوم اقتصادی بازدارندگی، هزینه صدمات ناشی از یک فعالیت اقتصادی را باید افراد درگیر با آن فعالیت پرداخت کنند. اگر هزینه اقدامات پیشگیرانه کمتر از غرامتی باشد که فاعل زیان بار به زیان دیده پرداخت می‌کند فاعل زیان بار برای جلوگیری از ورود صدمات، اقدامات پیشگیرانه را به کار خواهد گرفت (cane,2006,p424)

اولین همایش بین‌المللی و سومین ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

لذا در برخی قوانین، بیمه نوعی نقش بازدارندگی در مسئولیت‌های مدنی (و برخی مصادیق مسئولیت‌های قهری) را داراست با وجود این به نظر می‌رسد علی‌رغم وجود بیمه مسئولیت هنوز در بسیاری از موارد نقش بازدارنده مسئولیت مدنی به قوت خود باقی است شخص تنها می‌تواند خود را در مقابل زیان‌های ناشی از تقصیر غیر عمدیش بیمه نماید و بیمه مسئولیت مدنی تقصیر عمدی، نامشروع و با حربه نظم عمومی مواجه است، حتی در خصوص بیمه مسئولیت مدنی تقصیر سنگین تردیدهایی به عمل آمده است (مازو، هانری و لئون، ج ۳، ش ۲۶۵۲)

با پیدایش بیمه مسئولیت، بازدارندگی مسئولیت مدنی تضعیف شده و استفاده از راهکارهایی که بیمه‌گران و قانون‌گذاران برای کاهش خطر رفتاری ابداع کرده‌اند به هیچ وجه نمی‌تواند بازدارندگی مسئولیت مدنی را احیا کند از سوی دیگر حمایت از زیان دیده‌گان و جبران سریع خسارت و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از تصادفات، توسعه نهاد بیمه یک ضرورت اجتماعی است لذا در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵، مقررات کارآمدی برای ایجاد بازدارندگی نسبی و جلوگیری از افزایش بی‌احتیاطی و بروز خطر رفتاری بیمه وضع شده است. در تحلیل اقتصادی جدید حقوقی، که از قاعده تقصیر و اعمال آن حمایت می‌کند ما شاهد انکار فواید بیمه مسئولیت با ابزارهای کنترل رفتاری نیستیم.

به عنوان نمونه اگر در حوادث ناشی از رانندگی نیز بخواهیم در بحث مسئولیت مدنی از همان قواعد نظام سنتی استفاده نماییم و بخواهیم بار اثبات تقصیر را به دوش زیان دیده بگذاریم، چنین چیزی در برخی موارد دشوار و در موارد بسیار غیر ممکن خواهد گردید و برای جلوگیری از چنین وضعی و برای احقاق حقوق زیان دیده، بر خلاف مبانی نظام سنتی مسئولیت مدنی قانون بیمه اجباری مسئولیت دارنده یا راننده را مفروض دانسته و در صورت اثبات عدم تقصیر به علت وجود قوه قاهره، یا تقصیر ثالث یا تقصیر زیان دیده از سوی ایشان، آنها را از مسئولیت مبری دانسته و در غیر این صورت به جبران خسارت زیان دیده ملزم گردانید (دهقان، ۱۳۹۲)

به دلیل مسئول نوعی است که دارندگان وسایل نقلیه بدون اینکه زیان دیده تقصیر آنان را اثبات کند مسئول شناخته شده و ملزم به جبران خسارت خواهند بود. قانون‌گذار انجام بیمه‌ی ثالث را برای دارندگان وسایل نقلیه اجباری کرده است و بیمه با تسهیل در جبران خسارت، از مشکلات زیادی خواهد کاست پس با کمی تأمل در می‌یابیم که: اگر با نوعی قلمداد نمودن مسئولیت دارندگان با اجباری کردن انجام بیمه‌ی شخص ثالث، با کنار گذاشتن جبران خسارت شخصی، و در نظر گرفتن یک نظام اشتراکی جبران خسارت (پرداخت از جانب شرکت‌های بیمه) جبران خسارات را تسهیل نموده است.

بسیاری از وارد کنندگان زیان حتی در زمینه‌هایی مانند حوادث رانندگی که بیمه اجباری مقرر شده است به دلایل مختلف زیر پوشش بیمه مسئولیت نیستند و خود ناگزیرند شخصا خسارت را جبران کنند^۵ شرکت‌های بیمه به دلیل ذینفع بودن در کاهش

^۵ در بیمه اجباری، بیمه نبودن راننده در هنگام حوادث ممکن است منجر به محرومیت وی از رانندگی شود و این امر که نتیجه غیر مستقیم مسئولیت مدنی است عامل بازدارنده مهمی محسوب می‌شود و یا وضع برخی مقررات راهنمایی و رانندگی مانند بستن کمربند ایمنی در رانندگی که به نوعی یک مسئولیت قهری به شمار می‌آید نیز نقش بازدارندگی مهمی در این مسئله بازی می‌کند

اولین همایش بین‌المللی و سومین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی

۱۳ اردیبهشت ۹۶ - دانشگاه تهران

حوادث، روشهایی برای تشویق و جریمه بیمه شده دارند (مانند ربط دادن حق بیمه هر کس به سابقه حوادث وی) که خود می‌تواند باز دارنده باشد. در مواردی که جبران خسارت از طریق تامین اجتماعی یا طرح‌های جبران خسارت و صندوق‌ها و قوانین خاص صورت می‌گیرد، قائم مقامی سازمان‌های بیمه‌گر و دولت از زیان دیده برای مراجعه به مقصر حادثه می‌تواند نقش بازدارنده مسئولیت مدنی و مسئولیت قهری را حفظ کند.^۶

نتیجه‌گیری

مسئولیت مدنی، دارای دو شاخه مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی است. اگر قراردادی بین دو یا چند شخص وجود داشته و یکی از آنها مرتکب نقض قرارداد (عدم انجام؛ تاخیر در انجام تعهد) شود و به طرف مقابل ضرر وارد شود نقض قرارداد مسئولیت قراردادی داشته و باید از عهده خسارت وارده برآید. در جایی که شخص به دیگری ضرر وارد می‌کند بدون اینکه بین آنها قراردادی وجود داشته باشد یا اگر قراردادی وجود دارد، ایراد ضرر ارتباطی به قرارداد ندارد، صحبت از مسئولیت غیر قراردادی می‌شود

در حقوق ایران قانون مدنی مسئولیت مدنی را با نام «الزامات خارج از قرارداد» به صورت بایی مستقل مطرح و با عنوان ضمان قهری به مسائل اختصاصی آن پرداخته است. در سال ۱۳۳۹ نیز قانونی با نام مسئولیت مدنی به تصویب رسید که عمدتاً مربوط به الزامات خارج از قرارداد است پس مسئولیت مدنی در معنای خاص خود همان الزامات خارج از قرارداد یا ضمان قهری است، اما در معنای عام خود شامل هر دو قسم مسئولیت (قراردادی و قهری) می‌شود

تقصیر یکی از مبانی مسئولیت مدنی است و در حقوق ایران نیز حداقل به عنوان یکی از پایه‌های مهم مسئولیت به حساب می‌آید در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی اصولاً مسئولیت را مبتنی بر تقصیر قرار داده است برای تحقق این مسئولیت سه رکن ضروری است:

الف- فعل زیانبار: بر این اساس، فاعل فعل زیانبار زمانی مسئول جبران خسارت وارده به دیگری است که عمل زیانبار منتسب به او باشد. ب- ورود ضرر: ضرر باید مسلم و قطعی باشد از این رو برای اینکه زیان دیده بتواند خسارت خویش را از عامل زیان مطالبه نماید، باید ضرر را اثبات کند چرا که مطابق اصل عدم و بر اساس احتمال نمی‌توان کسی را مسئول شناخت ج- رابطه علیت بین عمل زیانبار و ورود ضرر: برای تحقق مسئولیت باید احراز شود که بین ضرر و فعل زیانبار رابطه سببیت وجود دارد، یعنی ضرر از آن فعل ناشی شده است.

حفظ مسئولیت مبتنی بر تقصیر به دلیل اثر بازدارندگی آن ضروری است با وجود این گسترش نظام‌های مبتنی بر مسئولیت محض مانند مسئولیت محض ناشی از اشیاء و فعالیت‌های خطرناک، با هدف فراهم کردن پوشش بیمه خصوصی و درونی کردن هزینه‌های اجتماعی حوادث، رفاه اجتماعی و تخصیص کارای منابع را در پی خواهد داشت.

^۶ برای مثال در انگلستان دولت می‌تواند برای استرداد مزایای تامین اجتماعی پرداخت شده به زیان دیدگان به خطاکاران مراجعه کند (الیوت و کوپن، ۲۰۰۱، ص ۳۰۰) در ماده ۶۶ قانون تامین اجتماعی ایران مصوب ۱۳۵۴ در زمینه حادثه ناشی از کار همین ترتیب پذیرفته شده است

با پیدایش بیمه مسئولیت ، بازدارندگی مسئولیت مدنی تضعیف شده و استفاده از راهکارهایی که بیمه گران و قانون گذاران برای کاهش خطر رفتاری ابداع کرده اند به هیچ وجه نمی تواند بازدارندگی مسئولیت مدنی را احیا کند از سوی دیگر حمایت از زیان دیده گان و جبران سریع خسارت و کاهش آسیب های اجتماعی ناشی از تصادفات ، توسعه نهاد بیمه یک ضرورت اجتماعی است لذا در قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵ ، مقررات کارآمدی برای ایجاد بازدارندگی نسبی و جلوگیری از افزایش بی احتیاطی و بروز خطر رفتاری بیمه وضع شده است. در تحلیل اقتصادی جدید حقوقی ، که از قاعده تقصیر و اعمال آن حمایت می کند ما شاهد انکار فواید بیمه مسئولیت با ابزارهای کنترل رفتاری نیستیم.

منابع لاتین

1. Cane, peter, the anatomy of tort law, hart publishing, oxford,1996
2. Cooke,john, law of tort, finansial times pitman publishing,fourth edition. 1999
3. Delbecque,philippe, & pansier,Frederic, droit des obligations, responsabilite civile, editions litec.2001
4. Gibson, Ellaine, the gendered wage dilemma in personal injury damages, in tort theory, edited by ken cooper-stephenson & Elaine Gibson, captus university publications ,1993
5. Guest, a.g,tort ir contract, journal of university of Malaya law review
6. Markesinis, & deakin,s.f, tort law, fourth edition, oxford.1999
7. Mazeaud, Henry et leon , traite theorique et pratique de la responsabilite civile, t.1,6eme edition,par andre tunc1965
8. Proser , William&keeton,page, proser and keeton on the law of torts, west publishing co,fifth edition,1987
9. Rogers,w.v.h, Winfield & jolowics on tort, 16th edition, sweet and Maxwell,London,2002
10. stark,boris,roland, henri,boyer, Laurent, obligation2canteract,ed4, litec,1993
11. Sugeran,Stephen, doing away with tort law,73 california law review 558,p 1,1985
12. swanton,jane, the convergence of tort and contract , in Sydney law rewiew,1999
13. Waldron, geremy, moments if carelessness and massive loss,in philosophical foundations of tort law,collection of essayes, edited by david owen, clarendon press, oxford, first edition 1995
14. mm.loubser, concurrence of contract and delict, journal of Stellenbosch1rev1997
15. Williams, glanvill,the aims of the law of tort ,current legal prolems,volum4,London, steven&son limited

منابع فارسی

۱۶. امامی، دکتر سیدحسین، حقوق مدنی، جلد ۳، انتشارات اسلامیه، چاپ اول، ۱۳۵۲
۱۷. امین فر، رحمت الله، مسئولیت مدنی، مجموعه حقوقی، سال ۴، شماره ۱۶
۱۸. بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۸۴
۱۹. باریکلو، علیرضا، مسئولیت مدنی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۵
۲۰. جعفری لنگرودی، حقوق تعهدات، ج ۱، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲
۲۱. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مسئولیت قراردادی، مجله حقوقی وزارت دادگستری، شماره ۱۳۶۴، ۱۳۶۴
۲۲. حسینی نژاد، حسینقلی، مسئولیت مدنی، ج ۱، تهران، انتشارات، جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۰
۲۳. ژوردن، پاتریس، تحلیل رویه قضایی در زمینه مسئولیت مدنی، ترجمه مجید ادیب، ج ۱، تهران، میزان، ۱۳۸۶
۲۴. سپهوند، امیر، مسئولیت مدنی، مجله کانون وکلا، شماره ۱۲۸، سال ۱۳۵۳
۲۵. السنهوری، الوسیط، ج ۲، چاپ سوم، منشورات الجلی الحقوقیه، بیروت، لبنان، ۱۹۹۸ م
۲۶. شهیدی، مهدی، آثار قراردادها و تعهدات، انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۲
۲۷. صدری، ابوالقاسم، مسئولیت ناشی از قرارداد در حقوق ایران، تهران، پایان نامه دکتری، دانشگاه تهران، ۱۳۵۹
۲۸. قاسم زاده، مرتضی، الزامها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، ج ۱، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶
۲۹. قاسم زاده، مرتضی، مبانی مسئولیت مدنی، چاپ چهارم، نشر میزان، اردیبهشت ۱۳۸۵
۳۰. کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، الزام های خارج از قرارداد، ضمان قهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴
۳۱. کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، اعمال حقوقی (قرارداد، ایقاع) شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم، شرکت انتشار ۱۳۷۱
۳۲. محمد زاده، فاطمه، مقاله مسئولیت مدنی، برگرفته از دیدگاه پروفسور پروسر ویلیام، ترجمه سپهوند، بخش تعهدات، ۱۹۶۵،
۳۳. معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، چاپ هشتم، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱
۳۴. النقیب، عاطف، النظریه العامه للمسئولیه الناشئه عن الفعل الشخصی، انتشارات عواید، دیوان المطبوعات الجامعیه، الجزایر، چاپ سوم، ۱۹۸۴ م
۳۵. یزدانیان، علیرضا، حقوق مدنی، (قلمرو مسئولیت مدنی)، تهران، نشر آیلار، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۳۶. دهقان، رمضان، جزوه مسئولیت مدنی، مقطع کارشناسی ارشد، حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد دامغان، ۱۳۹۲
۳۷. کاتوزیان، ناصر، مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۱